

ANNA KOŁODZIEJCZAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

FUNKCJONOWANIE LOKALNYCH SYSTEMÓW INNOWACJI SPOŁECZNYCH NA PODSTAWIE KONCEPCJI ZAKORZENIENIA

Abstract: Operation of Local Social Innovation Systems on the Basis of the Conception of Embeddedness. The resources of rural areas open up only limited possibilities of creating and implementing technological innovations, but they offer opportunities of creating and implementing social innovations. This is possible through the local embeddedness of entities and their systems of social and economic relations that lead to the development of unique resources allowing the implementation of innovations in a concrete location. Embeddedness takes place *via* various links, both with the area itself and with the other entities located there. The better the relations are developed, the easier the infiltration of innovative capabilities to local social and economic structures affecting the entities trying to get embedded. This leads to the development of local innovation systems embracing entities that use similar organisational solutions as well as norms and values facilitating the maintenance of permanent relations. The goal of this paper is to present the operation of local social innovation systems using the conception of embeddedness that stimulates the development of rural areas based on resources that can be found there. In assessing their activity it is possible to distinguish areas capable of creating local innovation systems and those in which the resource potential in this sphere is small.

Keywords: Embeddedness, local innovation systems, social innovations.

Wstęp

Proces innowacji jest zakorzeniony terytorialnie. Zazwyczaj innowacja kojarzy się z czymś, co się dzieje poza społeczeństwem i dotyczy raczej technologii, techniki czy gospodarki. W latach 90. XX w. zwrócono uwagę na innowacje społeczne w związku ze stosowaniem podejścia oddolnego (*bottom up approach*) w rozwiązywaniu problemów lokalnych. Ta kategoria pojęciowa wpisuje się nie tylko w tematykę badań naukowych, ale także w inicjatywy i programy Unii Europejskiej. Zasoby obszarów wiejskich ograniczają możliwości w kreowaniu i wdrażaniu innowacji technologicznych, natomiast dają im szanse na tworzenie i realizowanie innowacji społecznych. Możliwe jest to na podstawie lokalnego zakorzenienia podmiotów i ich systemach relacji społecznych i gospodarczych, które prowadzą do wytworzenia

unikalnych zasobów, będących podstawą do wdrażania innowacji na konkretnym terytorium. Chojnicki [1999, s. 318] określił terytorium, jako *obszar powierzchni ziemi wraz z jego zawartością materialną, naturalną i sztuczną, efektywnie kontrolowaną przez zbiorowość ludzi*. Zakorzenie odbywa się za pośrednictwem różnorodnych powiązań, zarówno z samym terytorium, jak i z innymi podmiotami w nim zlokalizowanymi. Im mocniej relacje te są rozwinięte, tym bardziej możliwe jest przenikanie zdolności innowacyjnych do lokalnych struktur społecznych i gospodarczych mogących wpływać na podmioty zakorzeniające się [Stachowiak 2011]. Powoduje to powstawanie lokalnych systemów innowacji, w których skład wchodzi podmioty cechujące się podobieństwem rozwiązań organizacyjnych i aprobowanych norm i wartości ułatwiających utrzymywanie trwałych relacji. Oceniając je, można wyróżnić układy terytorialne, które wykazują zdolność kreowania lokalnych systemów innowacji oraz takie, których potencjał w tym zakresie jest niewielki [Zajda 2015].

Celem opracowania jest przedstawienie funkcjonowania lokalnych systemów innowacji społecznych na podstawie koncepcji zakorzenia będącej stymulatorem rozwoju obszarów wiejskich na bazie występujących tam zasobów.

1. Pojęcie *lokalnych systemów innowacji społecznej*

Lokalne potrzeby społeczne w związku z coraz większym dostępem do wiedzy wymagają ciągle nowych rozwiązań, kreowanych przez wiele podmiotów, tworząc tym samym innowacje, których znaczenie podkreślił Drucker [2004] wskazując, że innowacja niekoniecznie musi mieć charakter techniczny, czy materialny. Nie ma jednoznacznej definicji innowacji społecznej. *Innowacje społeczne* rozumiane często, jako pozytywne zmiany społeczne i na ogół są definiowane, jako kompleks zjawisk i procesów obejmujących cały łańcuch powiązanych etapów od powstania samej idei, usprawniania jakości działania, do wdrażania innowacji i jej rozprzestrzeniania.

Zdaniem Westleya [2008] innowacje społeczne to *inicjatywa, produkt, proces lub program, które głęboko zmieniają podstawowe rutyny, zasoby, wpływ autorytetów czy powszechnych wierzeń funkcjonujących w każdym systemie społecznym*.

Według OECD innowacje społeczne [...] *nie odnoszą się do wprowadzenia nowych rodzajów produkcji lub wykorzystania nowych rynków dla zysku, ale ich głównym celem jest zaspokojenie nowych potrzeb, nie dostarczanych przez rynek (nawet, jeśli rynki interweniują później) lub tworzenie nowych, bardziej satysfakcjonujących sposobów aktywizacji, dając ludziom miejsca pracy i zmieniając ich role w procesie produkcji* [OECD 2011].

Według *Guide to Social Innovation* [2013] *innowacje społeczne* definiowane są, jako rozwój i wdrożenie nowych idei (produktów, usług, modeli) w celu sprostania potrzebom społecznym i kreowania nowych społecznych relacji i form współpracy. Ich wdrażanie nie jest ukierunkowane na wypracowanie zysku i nie wymaga dużych nakładów finansowych w przeciwieństwie do innowacji technologicznych. Warunkiem implementacji innowacji społecznych jest partycypacja społeczna oraz

użycie kapitału ludzkiego i społecznego [Zajda 2015]. Innowacje społeczne mogą stworzyć nowe stosunki społeczne w różnoraki sposób, mogą prowadzić do nowych form zarządzania i wspólnego działania, poprawy integracji i uczestnictwa grup marginalizowanych, niedostatecznie reprezentowanych. Mogą one przesuwać i zmienić relacje w całości, np. przez umożliwienie użytkownikom stania się producentami. We wszystkich definicjach podkreśla się, że innowacje społeczne są tymi, które odpowiadają na potrzeby społeczeństwa, niezaspokajane tradycyjnie przez rynek lub istniejące instytucje. Akcentuje się kwestie, takie jak projektowanie i wdrażanie lepszych sposobów realizacji potrzeb społecznych czy nowe pomysły, które rozwiązują istniejące społeczne, kulturowe, gospodarcze i środowiskowe wyzwania dla dobra publicznego. Wśród innowacji społecznych wyróżnia się:

- innowacje stanowiące odpowiedź na potrzeby społeczne grup zagrożonych wykluczeniem tradycyjnie niezaspokajane przez rynek i inne instytucje;
- innowacje ukierunkowane na rozwój zrównoważony obszarów (wymiar społeczny, gospodarczy i środowiskowy funkcjonowania społeczeństw);
- innowacje skoncentrowane na organizacyjnych zmianach relacji między różnymi instytucjami i ich grupami interesariuszy [Guide to Social Innovation 2013].

Proces opracowania innowacji społecznych obejmuje 6 faz, które nie zawsze następują po sobie bezpośrednio, a między poszczególnymi fazami musi zachodzić sprzężenie zwrotne [Murray *et al.* 2010]. Pierwsza faza to inspiracje lub identyfikowanie potrzeb (*prompts*), która dotyczy zrozumienia zapotrzebowania na innowację społeczną, bowiem bodźcem do jej powstania są problemy społeczne. Na tym etapie istotna jest diagnoza źródeł i przyczyn poszczególnych problemów. Druga faza to generowanie pomysłów (*proposals*), polegająca na mnożeniu i rozwoju pomysłów odpowiadających na zidentyfikowane zapotrzebowanie. Pomysły te mogą pochodzić od społeczności lokalnej, pracowników organizacji, członków organizacji społecznych czy lokalnych grup działania. Trzecia faza wiąże się ze sprawdzaniem innowacji w praktyce (*prototyping*), oznacza to pilotażowe wdrożenie innowacji, w tym testowanie, poddawanie ocenie oraz wprowadzenie ewentualnych usprawnień. Jest to etap niezbędny, aby otrzymać informacje na temat celowości oraz użyteczności danego rozwiązania. Faza czwarta tzw. podtrzymywania innowacji (*sustaining*) zawiera popularyzację i wdrożenie innowacji, która pomyślnie przeszła poprzedni etap. Dla takiej innowacji należy stworzyć plan biznesowy, który zapewni jej stabilność i finansowy sukces. Celem fazy piątej jest rozpowszechnienie innowacji (*scaling*), czyli zwiększenia zasięgu i wpływu innowacji przez jej ekspansję i dyfuzję wśród grup, wspólnot i społeczności zainteresowanych zmianą. Czynnikiem wspierającym ich kształtowanie jest natomiast wsparcie ze strony rządu, jednostek terytorialnych oraz praca w formule partnerstwa publiczno-prywatnego. Ostatnia faza to tzw. wywołanie zmiany systemowej (*systemic change*), która polega na wprowadzaniu w życie nowych sposobów myślenia i działania. Pomysły zakorzeniają się, inspirują i wywołują trwałą zmianę będącą ostatecznym celem innowacji społecznych [Murray *et al.* 2010].

W teorii lokalnego systemu innowacji zakłada się, że o zdolnościach innowacyjnych decydują podmioty, które działają w tym celu i są powiązane z innymi instytucjami i organizacjami na danym obszarze. Powiązania między podmiotami są uwarunkowane zasobami, jakimi dysponują. Liczba i różnorodność podmiotów tworzących lokalne systemy innowacji różni się w zależności od specyfiki obszaru. Do instytucji wdrażających innowacje społeczne na obszarach wiejskich należą przede wszystkim władze lokalne, organizacje pozarządowe, lokalne grupy działania, przedsiębiorstwa ekonomii społecznej, spółdzielnie socjalne, przedsiębiorcy [Nowakowska 2011]. Relacje między podmiotami mogąymi tworzyć lokalne systemy innowacji społecznych bywają skomplikowane. Najczęściej jest to układ między władzami lokalnymi a sektorem społecznym, który stawia w uprzywilejowanej sytuacji samorząd, bowiem jest on często jedynym źródłem finansowania podejmowanych działań [Kasprzak, Jewdokimow 2008].

Za innowację społeczną uważane jest wdrożenie podejścia Leader przez lokalne grupy działania. Jednym z jego celów jest podnoszenie niskiego poziomu współpracy reprezentantów lokalnych, instytucji publicznych, przedsiębiorców i organizacji pozarządowych na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Zgodnie z tym celem lokalne grupy działania za innowacje społeczne uznają wdrożenie takich rozwiązań, które służą niwelowaniu lokalnych problemów społecznych i pojawiają się w danej społeczności po raz pierwszy.

2. Koncepcja zakorzenia a innowacje społeczne

Pojęcie *zakorzenia* niezbyt precyzyjnie zdefiniowane w literaturze pochodzi od antropologa społecznego Polanyi'ego [1944]. Uważał on, że gospodarka nie jest autonomiczna, jak wynikało z klasycznych teorii ekonomicznych, lecz podlega relacjom społecznym lub polityce. Dla Polanyi'ego zakorzenie oznacza zależność między zachowaniami gospodarczymi a stosunkami społecznymi. Pojęciem *zakorzenia* zajął się ponownie Granovetter [1985], który uważał, że podmioty gospodarcze nie podejmują decyzji niezależnie od kontekstu społecznego, a ich celowe działanie jest za to zakorzone w konkretnych, funkcjonujących aktualnie systemach relacji społecznych. Istotną rolę odgrywają złożone relacje, jakie zachodzą między uczestnikami procesów ekonomicznych i tworzą one sieci. To w nich jednostki i firmy oraz ich zachowania gospodarcze są zakorzone.

Koncepcja zakorzenia została zaadaptowana do specyfiki badań przestrzenno-ekonomicznych. Przez *zakorzenie* rozumie się *umocowanie różnych podmiotów w określonym środowisku bądź otoczeniu, a także w strukturze regionalnej lub w lokalnych praktykach* [Grzeszczak 1999, s. 57]. Według Hessa [2004] podmioty są zakorzone w sieciach relacji i instytucjach, a zasadniczą skalą przestrzenną ich analizy jest skala lokalna lub regionalna. Mimo różnych ujęć koncepcji zakorzenia Stachowiak [2011] wyróżnia następujące formy zakorzenia:

- Strukturalne oznacza zwiążanie zachowań podmiotów ze strukturą społeczną, w której funkcjonują. Struktura ta może mieć charakter ograniczający lub umożliwiający działania.
- Kognitywne oznacza zwiążanie zachowań podmiotów gospodarczych z procesami poznawczymi (ograniczenie racjonalności, subiektywność informacji).
- Kulturowe oznacza zwiążanie zachowań podmiotów gospodarczych z szeroko pojętą kulturą, tj. wzorami myślenia i postępowania, normami i wartościami, umiejętnościami, wiedzą charakterystyczną dla społeczeństwa. Kultura ekonomiczna odgrywa rolę w rozwoju przez tworzenie specyficznych dla danego miejsca, regionu ram działalności gospodarczej o charakterze nieformalnym.
- Polityczne oznacza zwiążanie zachowań gospodarczych podmiotów z procesami lub strukturami politycznymi.
- Instytucjonalne oznacza zwiążanie zachowań gospodarczych z instytucjami, czyli regułami panującymi w gospodarce, które weryfikują relacje pomiędzy podmiotami.
- Przestrzenne oznacza zwiążanie podmiotów z określonym obszarem i procesami w nim zachodzącymi. Łączy ono w sobie elementy innych form zakorzenienia - kulturowego, politycznego czy instytucjonalnego, które są ograniczone do konkretnego terytorium.

W rzeczywistości wszystkie te formy zakorzenienia są zwiążane ze sobą, rzadko występują w czystej postaci, co wynika ze złożoności i wielowymiarowości życia społecznego [Stachowiak 2011].

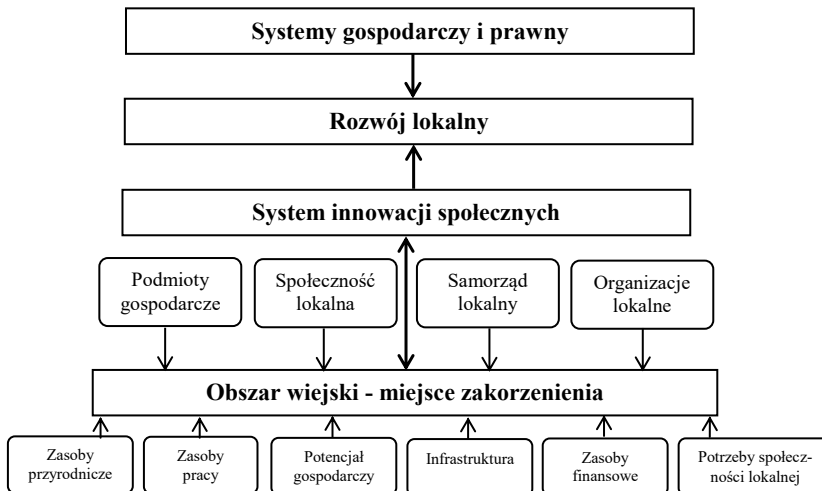
Koncepcja zakorzenienia odwołuje się do wykorzystania lokalnych zasobów w celu rozwoju danego obszaru zarówno w wymiarze gospodarczym, społecznym, jest efektem innowacyjnych zmian w myśleniu o funkcjach i celach rozwoju wiejskiego. Zakorzenienie powiążane jest z ideą zrównoważonego rozwoju, która zdaniem Adamskiego i Górlacha [2007] wskazuje *na konieczność przyjęcia takiej strategii przeobrażeń, która nie niszczy zlokalizowanych na określonym obszarze przyrodniczych, gospodarczych i społecznych zasobów umożliwiając tym samym kontynuowanie rozwoju w przyszłości*. Za rozwój zrównoważony jest odpowiedzialny neo-endogeny mechanizm rozwojowy, który zakłada, że obok powszechnej partycypacji aktorów lokalnych, konieczne jest zaangażowanie aktorów ponadlokalnych, tj. władze regionalne, działające na szerszą skalę organizacje pozarządowe, a nawet rząd.

Za sprawą koncepcji zakorzenienia powstaje swoisty gospodarczo-społeczny system wzajemnych zależności, który przez odpowiednie zarządzanie (sformalizowane lub niesformalizowane) zasobami w maksymalny sposób pozwala zachować zyski i korzyści z nich płynące na danym obszarze z użytecznością dla lokalnej społeczności i rozwoju. Należy podkreślić, że na rozwój lokalny na danym obszarze ma wpływ system innowacji społecznych, który wynika z określonych uwarunkowań społecznych i gospodarczych oraz zawsze jest zakorzeniony w konkretnym otoczeniu instytucjonalnym. W jego kształtowaniu często niebagatelne znaczenie mają samorządy

lokalne, mogą uczestniczyć różne organizacje, tj. lokalne grupy działania, koła gospodyń wiejskich, miejscowe izby gospodarcze, zrzeszenia rolnicze, spółdzielnie, ochotnicze straże pożarne czy nawet parafie. Podstawą modelu funkcjonowania lokalnego systemu innowacji społecznych na podstawie koncepcji zakorzenienia jest ujmowanie procesów gospodarczych (produkcji, dystrybucji, konsumpcji) w kategoriach działań połączonych ze sobą przez wykorzystanie zasobów lokalnych oraz przepływy w ramach inicjatyw społecznych, które odbywają się na określonym obszarze (ryc. 1).

Istotne jest nadanie wartości szczególnego rodzaju zasobu (krajobrazu, aktywności, umiejętności mieszkańców) przypisanego ściśle do obszaru, na którym występuje. Tak wyróżniony zasób staje się przyczyną do tworzenia procesów, w których relacje między aktorami - podmiotami gospodarczymi, społecznością lokalną, samorządem oraz organizacjami lokalnymi są zróżnicowane. W ramach tych zróżnicowanych mikrostruktur działania i relacji między uczestnikami innowacji społecznych kształtują charakter lokalnej gospodarki, a sieci interakcji są modyfikowane przez relacje władzy. Zdaniem Dickena [2004] najważniejszymi czynnikami wpływającymi na względną władzę uczestników, a przez to na rozwój lokalny są: kontrola nad posiadanymi zasobami lokalnymi i przestrzenny zakres działania.

Można stwierdzić, że ideą koncepcji zakorzenienia jest wykorzystanie posiadanych zasobów o ściśle lokalnym, endogennym charakterze, oparte na współpracy i współdziałaniu mieszkańców, oferujących przez swoje inicjatywy produkty i usługi na rynku. Wówczas wartość dodana z działalności mieszkańców w możliwie dużym stopniu pozostanie na danym obszarze i będzie służyła rozwojowi lokalnemu [Jasiński *et al.* 2014].

Ryc. 1. Model funkcjonowania lokalnego systemu innowacji społecznych na podstawie koncepcji zakorzenienia

Źródło: Opracowanie własne.

Funkcjonowanie systemu inicjatyw społecznych na podstawie koncepcji zakorzenienia wymaga wspólnych zasobów dóbr wywodzących się z lokalnej specyfiki oraz pozwala na aktywne poszukiwanie rozwiązań takich problemów, jak: niedoborów miejsc pracy, braku wzajemnego zaufania i umiejętności współpracy oraz słabej mobilizacji kapitału społecznego. Należy zadać pytanie, czy mieszkańcy obszarów wiejskich potrafią odnaleźć, docenić i wykorzystać wspólne zasoby? Czy posiadają umiejętność innowacyjnego myślenia, chęć do działania i woli współdziałania dla wspólnego dobra?

Podsumowanie

Funkcjonowanie lokalnych systemów innowacji społecznych przyczynia się do realizacji priorytetów założonych w *Strategii Europa 2020*, do których zalicza się: rozwój oparty na wiedzy i innowacji, rozwój zrównoważony oraz sprzyjający włączeniu społecznemu. Zasoby obszarów wiejskich dają przede wszystkim szanse na tworzenie i realizowanie innowacji społecznych, które przyczyniają się w znacznym stopniu do rozwoju lokalnego na podstawie koncepcji zakorzenienia. Liczne działania i przedsięwzięcia w ramach lokalnych systemów inicjatyw społecznych przyczyniają się do wzrostu zatrudnienia i poprawy jakości życia mieszkańców na danym obszarze. Brak lokalnych systemów innowacji społecznych redukuje szanse na przeciwdziałanie różnorodnym problemom społecznym, przy udziale jednostek i społeczności, które są nim dotknięte i oddziałuje niekorzystnie na kondycję lokalnych gospodarek. Oceniając funkcjonowanie systemów innowacji społecznej na obszarach wiejskich w Polsce można wskazać na brak organizacji pozarządowych, podmiotów ekonomii społecznej, przedsiębiorców, którzy byliby skłoni uczestniczyć w procesie wdrażania innowacji społecznych, bowiem nie może być to tylko samorząd terytorialny. Innym problemem są trudne relacje między instytucjami i organizacjami, które na ogół osobno działają na rzecz innowacji społecznych, lecz nie ma między nimi spójnej współpracy, co uniemożliwia utworzenie lokalnego systemu innowacji społecznych. Ważne jest zatem tworzenie instytucjonalnych oraz finansowych podstaw do innowacyjnego rozwoju obszarów wiejskich na podstawie koncepcji zakorzenienia funkcjonowania organizacji i społeczeństw.

Literatura

- Adamski T., Gorlach K., 2007, *Koncepcja rozwoju neo-endogennego, czyli renesans znaczenia wiedzy lokalnej*. [w:] *Socjologia jako służba społeczna. Pamięci Władysława Kwaśniewicza*, K. Gorlach, M. Niezgodą, Z. Seręga (red.). Wyd. UJ, Kraków.
- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Dicken P., 2004, *Geographers and 'Globalization': (yet) another Missed Boat?* Transactions of the Institute of British Geographers, 29,1, s. 5-26.

- Drucker P. R., 2004, *Natchnienie i fart, czyli innowacja i przedsiębiorczość*. Państwowe Wyd. Studio Emka, Warszawa.
- Granovetter M., 1985, *Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness*. "American Journal of Sociology", 91, 3, s. 481-510.
- Grzeszczak J., 1999, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*. Prace Geograficzne, 173, IGIPIZ PAN, Warszawa.
- Guide to Social Innovation*, 2013, European Commission, Brussels.
- Hess M., 2004, *Spatial Relationships? Towards a Reconceptualization of Embeddedness*. Progress in Human Geography, 28,2, s. 165-186.
- Jasiński J., Michalska S., Śpiewak R., 2014, *Rynki zakorzenione - koncepcja uruchomienia mechanizmów lokalnego rozwoju*. „Wieś i Rolnictwo”, 3 (164), s. 105-123.
- Kasprzak T., Jewdokimow M., 2008, *Administracja publiczna a przedsiębiorstwa ekonomii społecznej*, [w:] *Przedsiębiorstwa ekonomii społecznej w środowisku lokalnym*. Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G., 2010, *The Open Book of Social Innovation*. The Young Foundation & NESTA, London.
- Nowakowska A., 2011, *Regionalny wymiar procesów innowacji*. Wyd. UŁ, Łódź.
- OECD, 2011, *Fostering Innovation to Address Social Challenges*, Committee for Scientific and Technological Policy (CSTP), Paris, [<http://www.oecd.org/sti/inno/47861327.pdf>], dostęp: 10.09.2016].
- Polanyi K., 1944, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press, Boston.
- Stachowiak K., 2011, *Rola koncepcji zakorzenienia w badaniach geograficznych nad globalizacją*. Podstawowe idee i koncepcje w geografii, 1, s. 83-99.
- Westley F., 2008, *The Social Innovation Dynamic, Social Innovation Generation*. University of Waterloo, [http://sig.uwaterloo.ca/sites/default/files/documents/TheSocialInnovationDynamic_001_0.pdf], dostęp: 10.09.2016].
- Zajda K., 2015, *Wieś jako terytorium innowacyjne*. „Wieś i Rolnictwo”, nr 3(168), s. 7-19.